DOI 10.15407/mics2020.08.054

УДК 94:304(477.25)

Яна Примаченко,

Старший науковий співробітник
Інституту історії України НАН України
yana.prima@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2506-787X>

ТРАНСФОРМАЦІЯ «МІСЦЬ ПАМ'ЯТІ» В КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО КИЄВА (на прикладі вулиці Січневого Повстання)

У статті аналізується трансформація «місць пам'яті» та культурного простору пострадянського Києва на прикладі колишньої вулиці Січневого повстання. У фокусі уваги три ключові для України історичні події ХХ століття: українська революція 1917–1921 років, Голодомор і Друга світова війна. Авторка показує, як трансформувалися радянські «місця пам'яті» протягом майже тридцяти років української незалежності, змінювалися їх значення, ідеологічні конотації та культурні репрезентації.

Колишня вулиця Січневого повстання, що нині складається з двох відрізків – вулиці Івана Мазепи і Лаврської, – тривалий час позначала знакові для радянської історії події: Жовтневу революцію і громадянську та Другу світову війни. Вбудовані у давньоруський історичний простір Києва Парк Вічної Слави та Меморіальний комплекс «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» (нині – «Національний музей історії України у Другій світовій війні») мали транслювати головну для СРСР історичну подію. Після здобуття Україною незалежності простір вздовж колишньої вулиці Січневого повстання зазнав значних трансформацій. Відбулися актуалізація вже існуючих і відкриття забутих та викреслених подій.

Ключові слова: місця пам'яті, культурний простір, Січневе повстання, УНР, Українська революція, Голодомор, Друга світова війна.

Якщо поглянути на українську політику пам'яті часів незалежності, то її досить просто унаочнити на прикладі історії однієї з центральних вулиць Києва. Мова йде про колишню вулицю Січневого повстання, яка тягнеться від станції метро Арсенальна вздовж печерських пагорбів на південь. Свій початок вона бере від заводу «Арсенал», чиї історичні будівлі й досі зберігають сліди від куль Армії Української Народної Республіки (УНР), яка придушила пробільшовицький заколот у 1918 році. За радянських часів ці події отримали назву «Січневого повстання» і були оспівані у фільмі Олександра Довженка «Арсенал». Фільм був знятий на замовлення Сталіна в 1929 році і став класикою світового кінематографа. Цікаво, що сам Довженко в період української революції служив у курені чорних гайдамаків Армії УНР і був безпосереднім учасником тих історичних подій¹. Повстання на «Арсеналі» увійшло в радянський героїчний міф громадянської війни й було увічне у топоніміці та символічному просторі Києва.

Далі по вулиці, на території Парку Слави, розташований Національний музей «Меморіал жертв Голодомору», який був відкритий у 2010 році. Наступною знаковою спорудою є національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, на території якого міститься резиденція митрополита Української Православної Церкви Московського Патріархату УПЦ (МП) та культові будівлі Києво-Печерської лаври. Прямо навпроти розташована ще одна знакова будівля – Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал». Створений указом Президента Віктора Ющенка у 2005 році на території Старого арсеналу, комплекс став центром культурного життя не тільки столиці, а й усієї України². Чого тільки вартує щорічний Міжнародний фестиваль «Книжковий Арсенал», який раз на рік перетворює Київ на епіцентр культурного та інтелектуального життя Східної Європи.

Наприкінці вулиці – Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні», побудований на початку 1980-х років і органічно поєднаний із залишками Києво-Печерської фортеці XVIII століття.

Отже, на одній вулиці стоять щонайменше три знакові меморіальні споруди, пов'язані з травматичними подіями української історії XX століття, а також два історико-культурні комплекси, що мають значний вплив на формування сучасної візії Києва, поєднуючи в собі тисячолітню християнську традицію з образом столиці молодшої незалежної України.

25 жовтня 2007 року в рамках історичної політики Президента Віктора Ющенка вулиця Січневого повстання була перейменована на вулицю Івана Мазепи³, а 8 липня 2010 року частина вулиці, починаючи від площі Слави, отримала назву Лаврська⁴. Такі зміни були продиктовані позицією команди Президента Віктора Януковича, чия історична політика йшла у фарватері Москви. Він пішов назустріч побажанням керівництва УПЦ (МП)⁵, яке не хотіло, аби вулиця, де стоїть Києво-Печерська лавра, носила ім'я опального гетьмана, на якого за наказом Петра I було накладено анафему⁶.

¹ Шаповал, Ю. (2017). Хоча репресований не був. Олександр Довженко у світлі його справи-формуляра. У *Репресовані кінематографісти. Актуальна пам'ять. Статті й документи* (сс. 46–49). Київ: Редакція журналу «Кіно-Театр», «Арт Книга».

² Мистецький Арсенал. (2020). *Історія створення*. Отримано 17 січня 2020 р. з <https://artarsenal.in.ua/uk/istoriya/>

³ *Вулицю Мазепи в Києві переіменували в Лаврську* (08 липня 2010 р.). Отримано з Цензор. Нет : https://censor.net.ua/news/126174/ulitsu_mazepu_v_kieve_pereimenovali_v_lavrskuyu

⁴ *Вулиця Мазепи стала Лаврської* (08 липня 2010 р.). Отримано 15 Січень 2020 р. з *Сьогодні* : <https://kiev.segodayna.ua/kpower/ulitsa-mazepu-ctala-lavrckoj.html>

⁵ Штогрин, І. (2010). *Чому в Києві перейменовували вулицю Івана Мазепи?* Отримано 14 липня 2014 р. з <https://www.radiosvoboda.org/a/2099001.html>

⁶ *Вулицю Мазепи в Києві переіменували в Лаврську* (08 липня 2010 р.). Отримано з Цензор. Нет : https://censor.net.ua/news/126174/ulitsu_mazepu_v_kieve_pereimenovali_v_lavrskuyu

⁷ Буряк, Л. (2013). Пам'ять в культурному просторі міста (київський контекст). *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць* (8(8)), 96.

⁸ Там само, с. 98–99.

⁹ Там само, с. 101.

¹⁰ *Січневого Повстання* (09 вересень 2019 р.). Отримано з Звід пам'яток історії та культури: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/sichnevogo-povstannya>

¹¹ *Закон України «Про правонаступництво України»*. (1991). Отримано з Верховна Рада України: <https://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1543-12>

¹² *1992: Останній Президент УНР передає клейноди Кравчуку*. (2012). Отримано 22 січня 2012 р. з Історична правда: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/>

¹³ Касьянов, Г. (2018). *Президент («Past Continuous: історична політика 1980-х – 2000-х років»)*. Отримано з Historians.in.ua: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-su>

Українська дослідниця Лариса Буряк, розмірковуючи над пам'яттю в культурному просторі міста, ставить питання: якщо Париж – це символ Франції і французи доклали для цього чимало зусиль, то чи справедливо те саме щодо Києва та України? Адже, як відзначає Буряк, протягом історії Київ виступав у різних іпостасях: столиця Давньоруської держави, одна зі столиць Козацько-гетьманської держави, провінційне місто Південно-Західного краю Російської імперії, столиця Української Народної Республіки, столиця Української РСР, нарешті столиця незалежної України. І саме архітектурно-історичні споруди є одним із ключових маркерів, які формують пам'ять Києва⁷. Вона порівнює конструювання образу Києва з калейдоскопом, де попри задану кількість елементів обертання дає можливість побачити нове зображення: «Сукупність місць пам'яті у просторі міста, що розглядається під різним кутом зору, забезпечує появу різноманітних модифікацій образу – розширеного та поглибленого або, навпаки, звуженого та обмеженого певними канонами. Водночас варіативність нових образів не виключає тенденцію до повернення у культурний простір колись існуючих образних конструкцій міста. ... Як правило, це зумовлено змінами, що відбуваються у суспільстві. Та навіть повертаючись із забуття, ці образи потрапляють вже в інший історичний контекст, циркулюють за іншими правилами, а отже їх сприйняття/прочитання різниться від попереднього»⁸.

Дослідниця справедливо відзначає, що конструювання образу Києва як символу України є перманентним процесом, який «відбувається у нерозривній єдності з місцями пам'яті, поглибленням вже існуючих та відкриттям забутих і викреслених»⁹.

Колишня вулиця Січневого повстання є якраз гарним прикладом місця, де присутні всі культурні пласти історичного поступу України¹⁰. Тут доречно застосувати метафору міста як палімпсесту. Разом з тим ця вулиця є яскравим унаочненням «націоналізації» історії, яка розпочалася після 1991 року і демонструє симбіоз національного/націоналістичного та радянсько-ностальгійного наративів. Останнє обумовлено самою логікою здобуття Україною незалежності – демонтаж СРСР відбувся згори мирним шляхом. Другим чинником, що сповільнив творення нових символів і «місць пам'яті», став розтягнутий у часі процес «транзиту», притаманний постколоніальним суспільствам.

Де-юре, відповідно до закону «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року, незалежна Україна була офіційно визнана правонаступницею УРСР з усіма відповідними правовими наслідками¹¹. Це було цілком логічним з точки зору міжнародного права кроком. Ще один не тільки юридичний, а й символічний крок відбувся напередодні першої річниці української незалежності 22 серпня 1992 року. Саме тоді президент УНР у вигнанні Микола Плав'юк у присутності перших осіб незалежної України, урочисто склав повноваження Державного Центру (ДЦ) УНР і проголосив молоду державу правонаступницею УНР¹². Як зазначає Георгій Касьянов, ці символічні кроки були продиктовані політичною доцільністю, а саме: необхідністю легітимізації нової влади¹³. Проте незалежна Україна стала одночасно правонаступницею двох конкурентних модерних проектів, які належало примирити новій українській владі.

¹⁴ Грицак, Я. (2011). Історія і пам'ять: амнезія, амбівалентність, активізація. У *Україна: процеси націстворення*. Київ: К.І.С., 380.

¹⁵ Бондаренко, К. (14 Жовтень 2002 р.). *Десятилетие под знаком Кучмы*. Отримано з Українська правда: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/10/14/4369897/>

¹⁶ Міф походження – фундаментальний міф про історичний момент, коли нація сформувалася у своїй сучасній формі.

¹⁷ Малинова, О. (2015). Великая Отечественная война как символический ресурс: эволюция отображения в официальной риторике 2000–2010 гг. *Россия и современный мир* (2(87)), 17.

¹⁸ Гриневич, В. (17 березня 2016 р.). *Війна пам'ятей як конфлікт постколоніального та імперського дискурсів*. Отримано з Україна модерна: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses>

¹⁹ Верстюк, В., & Скальський, В. (2010). Українська революція 1917–1921 рр. у політиці формування національної пам'яті у 2007–2010 рр. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років* (5), 6.

Треба зазначити, що першим президентом, який усвідомлено підійшов до проблеми конструювання історії України, а відповідно і образу Києва як української столиці, став Віктор Ющенко. Тому не дивно, що ключові трансформації на колишній вулиці Січневого повстання пов'язані саме з його історичною політикою¹⁴.

Попри апеляцію до спадщини Давньоруської держави, звідки сучасна Україна й веде свій родовід, найбільшого суспільного та політичного резонансу набули події, пов'язані з історією ХХ століття, адже саме тоді бере початок реалізація модерного українського проекту.

На зорі незалежності Україна постала перед головним викликом, який дуже просто сформулював другий Прем'єр-міністр, а згодом Президент України Леонід Кучма: «Ви мені скажіть, що будувати, і я вам побудую»¹⁵. Непроста історія ХХ століття вимагала дати чіткі оцінки радянського спадку та спадку УНР. Тривала епоха маневрування між старими радянськими ритуалами і практиками закінчилася Помаранчевою революцією. Віктор Ющенко став першим українським президентом із чіткою історичною політикою, спрямованою на відмежування від радянської колоніальної спадщини, що мало відбитися в архітектурному просторі Києва як української столиці. У Києві починають відроджуватися місця, пов'язані з періодом існування УНР, які за радянських часів були затерті в міському просторі.

Тривалий час історична політика України, увійшовши за часів правління Віктора Ющенка у фазу активізації, лишала тему української революції поза мейнстримом. Така ситуація була продиктована протистоянням національного/націоналістичного та радянсько-ностальгійного наративів, яке відбувалося в символічному полі міфу Великої Вітчизняної війни, що з 1965 року перетворився на головну подію радянського святкового календаря. Свого часу саме радянсько-німецька війна була обрана радянським керівництвом як міф походження¹⁶, довкола якого відбудовувалася нова історична спільнота – радянський народ¹⁷. Ба більше, на початку 2000-х років у Російській Федерації відбулося повернення до міфу Великої Вітчизняної війни, символічний капітал якого Росія використовувала для просування неокolonіальної політики щодо країн пострадянського простору. В Україні в цей період відбувався процес деколонізації. У його рамках активно залучалися напрацювання української діаспори, де центральними темами були Голодомор і діяльність ОУН/УПА. Це призводило до гострих суперечок як усередині українського суспільства, так і з колишніми «співмешканцями» із соцтабору¹⁸.

Як правильно відмітив український історик Владислав Верстюк, відсутність гострих суперечок довкола української революції також була зумовлена тим фактором, що в Україні практично не лишилося живих свідків тих подій¹⁹. При цьому, як стверджує Геннадій Корольов, наратив національно-визвольних змагань, сформований самими учасниками революції на еміграції, перекочував в українську історіографію доби незалежності без належного критичного осмислення. У результаті

20 Корольов, Г. (2011). Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления в историографии. *Ab imperio* (4), 357–375.

²¹ Клименко, О. (07 Листопад 2016 р.). *Жовтнева революція як радянський «проект пам'яті» 1920-х рр.* Отримано з Україна модерна: <http://uamoderna.com/md/klymenko-revolution>

Фото 1. Сучасний вигляд заводу «Арсенал»*

*Всі фото взяті з відкритих джерел.

²² *Січневого Повстання* (09 вересень 2019 р.). Отримано зі Звід пам'яток історії та культури: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/sichnevogo-povstannya>

в 1990-х роках наголос у дослідженні української революції перенесено із соціального на національний аспект та киевоцентричну візію подій²⁰, проте ця візія слабо репрезентувалась в міському просторі Києва. Фактично всі символічні місця «зарезервували» за героями радянської доби. І першим таким символічним місцем був завод «Арсенал».

Пам'ятник робітникам заводу «Арсенал»

Попри фактичний провал, січневе повстання робітників на заводі «Арсенал» увійшло в радянський героїчний канон громадянської війни. Це відбулося передусім завдяки радянській державній політиці «пригадування» подій «жовтневої революції», яка, по суті, була масштабним державним проектом конструювання пам'яті про «Велику жовтневую революцію» та громадянську війну²¹. Кульмінацією у закріпленні героїчного образу «Арсеналу» став однойменний фільм Довженка. Цей відвертий пасквіль на УНР коштував його творцеві стосунків з багатьма друзями й колегами, які в період української революції підтримували ідею незалежної України. Зокрема, після виходу фільму Довженко назавжди розсварився зі своїм учителем Лесем Курбасом.

Після Другої світової війни поступово героїка революції та громадянської війни в радянському каноні відійшла на другий план. У міському просторі Києва одним із елементів, що нагадували про революційні події, був як сам завод «Арсенал», так і пам'ятник робочим «Арсеналу», більш відомий у народі як «пам'ятник гарматі».

Гармата була встановлена у 1923 році, до п'ятиріччя «Жовтневої революції», на постаменті, що лишився від знесеного в 1918 році пам'ятнику Іскрі і Кочубею²². На пам'ятнику був вигравіюваний такий напис російською мовою: «*Пролетарі всіх країн – єднитесь. В п'яту річницю Жовтневої революції Пленум Київської Міськради відзначає особливі заслуги перед*

Фото 2. Обкладинка журналу «Кіно», присвяченого виходу фільму «Арсенал»

Фото 3. Пам'ятник Іскрі і Кочубею та пам'ятник «гарматі»

Пролетарською Революцією Київського Арсеналу першого заводу, що виступив у Києві зі зброєю в руках у Жовтні 1917 р. за владу Рад. Міськрада робочих та червоноармійських депутатів». Вважалося, що саме з цієї гармати було зроблено перші постріли по військах Центральної Ради. Дещо дивним у композиційному плані видавався той факт, що її жерло було розвернуто в бік заводу «Арсенал».

Тривалий час цей пам'ятник лишався «невидимкою» як для мешканців столиці, так і для української влади. Навіть сплеск цікавості до подій, зумовлений черговою річницею, ніяк його не заторкував. По-перше, ще за президентства Леоніда Кучми у святковому календарі незалежної України вже утвердилися дві дати, пов'язані з комеморацією української революції: День Соборності, що своїм корінням сягав Акту Злуки 22 січня 1919 року, та бій під Крутами, що оспівував події 29 січня 1918 року. Остання подія своїм символічним значенням перекривала повстання на заводі «Арсенал». По-друге, в історії з

січневим повстанням досить неоднозначно видається постать генія українського кінематографа Олександра Довженка, який боготворив Сталіна і на його замовлення створив два фільми, що прославляли перемогу більшовиків, – «Арсенал» та «Щорс». Це не відповідало державній історичній політиці, яка повертала з забуття події та діячів українських національно-визвольних змагань 1917–1921 років.

²³ Президент проголосив 2017 рік Роком української революції 1917–1921 років (22 січень 2016 р.). Отримано з Адміністрація Президента України: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-progholosiv-2017-rik-rokom-ukrayinskoyi-revoluciyi-36651>

²⁴ В Києве возле метро Арсенальная демонтируют легендарный памятник пушке (2017). Отримано з Страна.ua: <https://strana.ua/news/52934-v-kieve-pamyatnik-pushke-s-arsenalnoj-zaberut-v-muzej.html>

Фото 4. Напис на пам'ятнику робочим «Арсеналу» після його перейменування на «Пам'ятник захисникам Української державності»

Ще однією причиною були банальне недопрацювання української влади. 12 квітня 2007 року Президент України Віктор Ющенко підписав указ №297/200 «Про заходи з відзначення 90-ї річниці подій Української революції та вшанування її учасників». Для виконання цього указу було створено спеціальний оргкомітет, який мав розробити у місячний термін план заходів із відзначення української революції. Однак зволікання з боку виконавчої влади призвело до того, що розпорядження про план заходів побачило світ тільки 21 травня 2008 року. Внаслідок цього частину подій, пов'язаних із 1917–1918 роком, не було відзначено на належному рівні.

Реальна увага до пам'ятника «гарматі» з боку виконавчої влади з'явилася тільки в ході реалізації закону про декомунізацію. Певним каталізатором стала й чергова річниця. 22 січня 2016 року Президент України Петро Порошенко підписав указ «Про заходи з відзначення подій 100-річчя Української революції 1917–1921 років», а 2017 рік було оголошено Роком Української революції 1917–1921 років²³.

У січні 2017 року про необхідність демонтажу пам'ятника заявив голова Українського інституту національної пам'яті (УІНП) Володимир В'ятрович²⁴. При цьому саму гармату як історичний експонат пропонувалося передати до одного з музеїв. Після нетривалих баталій між центральною владою і Київською міською державною адміністрацією «декомунізація» була здійснена руками патріотичної громадськості. 17 червня 2019 року члени Всеукраїнського патріотичного руху «Гідність Нації» оновили пам'ятник. Відреставрований постамент із гарматою було перейменовано на «Пам'ятник захисникам Української державності», а новий напис, увінчаний тризубом, каже: «22 січня (4 лютого) 1918 року українськими військовиками під керівництвом Симона Петлюри та Євгена Коновальця був придушений московсько-більшовицький заколот на заводі «Арсенал» проти Української державності. / ГЕРОЯМ СЛАВА!

²⁵ *Націоналісти перейменували пам'ятник з гарматою на Арсенальній площі.* (18 червень 2019 р.). Отримано з Хмарочос: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/06/18/natsionalisty-perejmenuvaly-pamyatnyk-z-garmatoyu-na-arsenalnij-ploshhi-foto/>

/ «Справа здобуття Української державності – це справа нації української, а не якогось класу чи партії»²⁵.

Фактично відбулася зміна конотації та повернення з небуття забутих спадщини УНР у міський простір Києва. Проте навряд чи пересічний мешканець столиці, який не переймається питаннями історичної політики, помітив різницю.

Парк Вічної Слави та Національний музей «Меморіал жертв Голодомору»

Другим знаковим «місцем пам'яті» на колишній вулиці Січневого повстання є Парк Вічної Слави. Територію сучасного парку Вічної Слави використовували як паркову з 1894 р., але своїх сучасних рис він набув у 1957 році. Напередодні 40-річчя Жовтневої революції, 2 березня 1956 року, ЦК КП(б)У прийняло рішення збудувати на території парку пам'ятник та присвоїти йому звання «Парк Вічної Слави воїнам Великої Вітчизняної війни». Проектування було доручено інституту «Київпроект». Композиційним центром парку є монумент Вічної Слави у вигляді 27-метрового обеліска, спорудженого над могилою невідомого солдата, тіло якого було перенесено з Лютізького плацдарму.

Вздовж широкої алеї, що веде до обеліска, облаштовано 34 військові поховання. Меморіал Вічної Слави був урочисто відкритий 7 листопада 1957 року²⁶.

Серед похованих у меморіальному комплексі було 32 представники командного і 3 сержантського і старшинського складу Червоної Армії, з них вихідців з України – 13, Росії – 19, Білорусі – 1, Грузії – 1, Казахстану – 1. Один воїн лишається невідомим²⁷. 13 воїнів, чиї тіла спочивають у меморіалі, отримали звання Героїв Радянського Союзу.

Рішення президента В. Ющенка увічнити трагедію Голодомору

²⁶ Олексійченко, Н., & Гатальська, Н. & та ін. (2017). *Меморіальні парки Києва*. Біла Церква: Видавець Пшонківський О. В., 58–60.

²⁷ *Парк Вічної Слави в меморіальному просторі Києва.* (2018). Отримано 09 вересня 2019 р. з Меморіального комплексу «Національний Музей історії України у Другій світовій війні»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/martirolog/necropolis/1_park_slavi/

Фото 5. Вид на обеліск
у Меморіалі Вічної Слави

та створити меморіальний комплекс на території Парку Слави було продиктоване як відносною близькістю цього місця до т. зв. «урядового кварталу» по вулицях Грушевського і Банковій, так і сусідством із Києво-Печерською лаврою – духовним центром православ'я.

У 2008 році розпочато зведення першої черги «Меморіалу жертв Голодомору» у вигляді Свічі Пам'яті. Символічність цього образу відсилає до неупокоєних душ мільйонів замордованих голодом українських селян. Таким чином, Президент сформував новий простір пам'яті в історичному центрі столиці. Невипадково рішення перейменувати вулицю Січневого повстання на вулицю Івана Мазепи збіглося в часі з початком будівництва.

Голодомор, як і дискурс ОУН/УПА, мали стати альтернативою радянській політиці пам'яті з центральними темами «Жовтневої революції» та «Великої Вітчизняної війни». Відповідно усталені «місця пам'яті» та міський простір столиці незалежної України почали зазнавати відповідних змін.

Певний поворот до старого курсу зробила команда Президента Віктора Януковича, який по-

Фото 6. Національний музей
«Меморіал жертв Голодомору»

вернув старі радянські практики в святковий календар України. Аби підсилити і дещо українізувати радянський міф «Великої Вітчизняної війни», 1 травня 2013 року у Парку Вічної Слави відкрили пам'ятники двічі Героям Радянського Союзу льотчику-космонавту Георгію Береговому та льотчику-випробувачу Амет-Хану Султану. Погруддя були встановлені

біля пам'ятника тричі Герою Радянського Союзу Івану Кожедубу, яке було відкрите ще 8 травня 2010 року.

Присутній на церемонії відкриття тодішній Прем'єр-міністр України Микола Азаров, заявив, що ці два пам'ятники є першим кроком на шляху відкриття Алеї героїв Великої Вітчизняної війни, створення якої планували завершити до 70-ї річниці перемоги над нацизмом. Пантеон героїв мали

²⁸ В Києві появились два новых памятника героям СССР (травень 2013 р.). Отримано з ТСН : <https://tsn.ua/ru/kyiv/v-kieve-poyavilis-dva-novyh-pamyatnika-geroyam-sssr-303733.html>

Фото 7. Урочисте відкриття погрудь двічі Героям Радянського Союзу льотчику-космонавту Георгію Береговому та льотчику-випробувачу Амет-Хану Султану в Парку Вічної Слави

доповнити погруддя радянським танкістам, піхотинцям та партизанам²⁸.

Револуція Гідності, анексія Криму і російська інтервенція на сході України докорінно змінили політичний дискурс. Оскільки російська агресія проти України відбувалася у символічному полі Другої світової війни, в рамках якої українці подавалися російськими ЗМІ виключно як колабораціоністи й посібники нацистів, виникла на-

гальна необхідність відмежуватися від радянського міфу Великої Вітчизняної і запропонувати суспільству новий український наратив Другої світової.

Пошук ефективних рішень впровадження нової культури пам'яті щодо Другої світової війни українською владою ішов шляхом проб і помилок, що відбивалося як у культурному, так і в символічному просторі Києва. Вище згадана дослідниця Лариса Буряк зазначала, що культурний простір – це не тільки фізична, а й уявна реальність, «оскільки образи, якими мислить людина, інколи яскравіші,

Фото 8. Пам'ятник тричі Герою Радянського Союзу Івану Кожедубу в Парку Вічної Слави

²⁹ Буряк, Л. (2013). Вказ. праця, 95.

барвистіші, емоційно більш загострені, ніж фізично існуючі об'єкти». Саме синтез фізичної й уявної реальності міста забезпечує тривалість існування певних пам'яткових конструктивів та їхню тяглість навіть попри те, що вони зазнають певних суспільно-політичних трансформацій²⁹.

Перша спроба поєднати в культурному просторі Києва найбільший конфлікт ХХ століття із сучасною війною за незалежність зазнала невдачі. У 2015 році Адміністрація Президента Петра Порошенка виступила з ідеєю перепоховати в меморіальному комплексі «Парк Вічної Слави» в Києві останки двох невідомих солдатів – учасника АТО та воїна Другої світової війни. Також було запропоновано змінити напис на вході до Парку «1941–1945» на «Слава Україні! Героям Слава!».

Ідея перепоховання виникла після того, як 27 червня 2014 року 79-та аеромобільна бригада в районі населеного пункту Маринівка (Донецька область) знайшла поховання невідомого солдата Другої світової війни. Самі заходи були заплановані в рамках святкування Дня прапора та Дня незалежності. Однак напередодні свят від цієї ідеї відмовилися через тиск громадськості, яка вимагала обговорення³⁰.

Отже, культурний простір Парку вічної Слави зазнав докорінних змін, які суттєво поглиблюються після того, як буде завершено будівництво другої черги музею Голодомору. Радикальних змін зазнало й прочитання історії Другої світової війни, яке тепер тяжіє до європейської культури пам'яті з культом людської трагедії, і відходить від радянського пафосу «героїчної перемоги».

Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні» та Музей Становлення Української Нації

Меморіальний комплекс, що зараз носить назву «Національний музей історії України у Другій світовій війні», був офіційно відкритий 9 травня 1981 року. Від перших днів свого існування на новій території колектив музею тяжів до універсального прочитання. Окрім основної експозиції, присвяченої подіям Другої світової, в рамках музею була також створена окрема експозиція, «На чужих війнах». Вона мала показати участь радянських солдат у локальних конфліктах другої половини ХХ століття, найбільш драматичним і кривавим з яких для СРСР стала війна в Афганістані, де загинуло 2378 вихідців з України³¹.

Виставка була відкрита у травні 1992 року під назвою «Твої, Батьківщино, сини. Обов'язок. Подвиг. Трагедія». Вона стала першою подібною стаціонарною виставкою на пострадянському просторі. Після багатьох доопрацювань експозиція набула сучасного вигляду. Нині вона становить понад 18 тис. одиниць, 5 тис. із них експонуються в трьох залах музею³².

З початком війни на сході України значну роботу колектив музею присвятив саме їй. Уже на вході до Меморіального комплексу відвідувачів зустрічає виставка трофейної техніки, яка є речовим

³⁰ Адміністрація Президента відмовилася від ідеї перепоховань у Парку Вічної Слави (18 серпня 2015 р.). Отримано 18 серпня 2015 р. з Радіо Свобода: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27195800.html>

³¹ Мартинов, А. (2003). Афганська війна. У *Енциклопедія історії України. Т.1: А-В*. Київ: Наукова думка.

³² Експозиція «На Чужих війнах» (2019). Отримано з: *Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні»*. https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/expositions/relic_expo/

Фото 9. Експозиція російської трофейної техніки на вході до Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні»

доказом агресії Російської Федерації проти України. У липні 2014 року важку російську техніку, серед якої реактивна система «Град» (БМ-21), бронетранспортер (БТР-80) та танк (Т-67БВ), передали до музею Міністерство оборони України та СБУ³³.

Також музей створив низку виставок, присвячених темі війни на Сході: «Україна. Реалії сучасної війни», «Український

схід», «На лінії вогню» та «Вертаємо своє». Остання виставка була приурочена до 5-ї річниці звільнення міст на сході України³⁴.

З 11 грудня 2017 по 18 червня 2019 року в Національному музеї історії України у Другій світовій війні експонувалася виставка «Наші», організована спільно з музеєм «Становлення української нації». Останній офіційно був відкритий 3 серпня 2019 року. Він розміщений в основній будівлі меморіального комплексу і є приватним. Окрасою колекції є 100 воскових фігур видатних українців, виконаних у натуральний зріст. Експозиція музею охоплює період від найдавніших часів до сьогодення³⁵. Великий блок присвячений подіям війни на сході України, яка представлена восковими фігурами таких відомих постатей, як Ігор Гордійчук («Сумрак»), Валерій Краснян («Барс»), Павло Чайка («Сігл»), Андрій Шараскін («Богема»), Дмитро Ярош («Яструб»), Анатолій Свирид (позивний «Спартанець») та янголи-охоронці медики Яна Зінкевич («Яна») і Всеволод Стеблюк («Айболіт»). Самі ці фігури експонувалися в рамках згаданого вище спільного проекту двох музеїв «Наші». Поява приватного музею в будівлі Національного музею теж змінює культурний простір Києва як столиці України, розширює значення і символічність цього простору, змінює його конотації.

У рамках даної статті не зупинятимуся окремо на змінах у комеморативних практиках офіційного святкування дня перемоги, лише зазначу, що з 2014 року Україна 8-го травня відзначає «День пам'яті і примирення», коли вшановує жертв Другої світової війни³⁶.

Колишня вулиця Січневого повстання також лишається місцем проведення ходи «Безсмертного полку», яка з 2015 року стала в Україні регулярною. Цю практику можна порівняти з культурою

³³ Колекції. (2019, вересень 2019). Отримано з Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_collections/

³⁴ Експозиційні (2019, вересень 09). Retrieved from Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_projects/expositions/

³⁵ У Києві відкривають музей «Становлення української нації» (03 серпень 2019 р.). Отримано з Укрінформ : <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2753578-u-kyevi-vidkrivaut-muzej-stanovlennia-ukrainskoi-nacii.html>

³⁶ Сьогодні в Україні відзначають день Пам'яті та Примирення (2019, травня 08). Retrieved from Главком : <https://glavcom.ua/news/sogodni-v-ukrajini-vidznachayut-den-pamyati-ta-primirennya-591923.html>

Фото 10. Відкриття
Музею «Становлення
української нації».
3 серпня 2019 року.

Фото 11. Фрагмент
експозиції Музею
«Становлення
української нації». Во-
скові фігури
Володимира
Винниченка, Михайла
Грушевського
та Симона Петлюри

³⁷ Примаченко, Я. (2017). *42 мільйони – ігрища на крові*. Отримано 24 лютого 2017 р. з Historians.in.ua: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2120-yana-prymachenko-42-miliony-ihryshcha-na-krovi>

радянських військових парадів, яка у видозміненій формі була привнесена з Росії в Україну³⁷. Отже, одна з центральних вулиць української столиці продовжує функціонувати як місце і простір конкурентних моделей пам'яті, пов'язаних з історичними подіями ХХ століття.

Культурний простір Києва неможливо уявити без Національного Києво-Печерського істори-

ко-культурного заповідника, теж розміщеного на колишній вулиці Січневого повстання. Наразі на території заповідника міститься офіційна резиденція УПЦ МП. Поряд функціонує «Мистецький арсенал», позиціонуючи себе як флагманську українську інституцію культури, яка «у своїй діяльності інтегрує різні види мистецтва – від сучасного мистецтва, нової музики й театру до літератури та музейної справи». Свою місію «Мистецький арсенал» вбачає у сприянні «мо-

Фото 12. Президент Петро Порошенко та перша леді під час урочистостей з нагоди Дня пам'яті і примирення на території Меморіального комплексу «Національний музей історії України у Другій світовій війні». 8 травня 2015 року

³⁸ *Місія Інституції*. (2003). Retrieved вересня 04 , 2003, from «Мистецький арсенал»: <https://artarsenal.in.ua/uk/pro-nas/misiya/>

дернізації українського суспільства та інтеграції України до світового контексту, спираючись на ціннісний потенціал культури»³⁸. Ці два комплекси по суті є «альфою й омегою» у репрезентації культурної спадщини України, вони ніби перекидають місток між традицією й сьогоденням.

Доволі символічним видається той семантичний ряд, який утворюють собою «місця пам'яті» вздовж колишньої вулиці Січневого повстання в культурному просторі української столиці. З одного боку, вони утворюють хронологічну лінію українська революція 1917–1921 років – Голодомор – Друга світова війна, які мають потужний суспільний і політичний резонанс. З другого боку, вулиця починається з «Арсеналу» і ним же і закінчується, поглиблюючи відчуття тих трансформацій, що їх зазнав культурний простір Києва за часів незалежності України. Києво-Печерська лавра постає в цьому просторі певною константою, довкола якої він, власне, і вибудовується.

Фото 13. Вид на Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

Фото 14. Національний культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький арсенал»

References

- 1992: Ostanniy Prezydent UNR peredaye kleynody Kravchuku. (2012). Otrymano 22 sichnya 2012 p. z Istorychna pravda: <http://www.istpravda.com.ua/videos/2012/01/22/69657/>
- Administratsiya Prezydenta vidmovylasya vid ideyi perepokhovan' u Parku Vichnoyi Slavy . (18 serpnia 2015 p.). Otrymano 18 serpnia 2015 p. z Radio Svoboda: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/27195800.html>
- Bondarenko, K. (14 Zhovten' 2002 p.). Desyateletye pod znakom Kuchmy. Otrymano z Ukrayins'ka pravda: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2002/10/14/4369897/>
- Buryak, L. (2013). Pam"yat' v kul'turnomu prostori mista (kyyivs'kyy kontekst). Natsional'na ta istorychna pam"yat'. Zbirnyk naukovykh prats'(8(8)), 94-102.
- V Kyeve vozle metro Arsenal'naya demontyruyut lehendarnyy pamyatnyk pushke. . (2017). Otrymano z Strana.ua: <https://strana.ua/news/52934-v-kieve-pamyatnik-pushke-s-arsenalnoj-zaberut-v-muzej.html>
- V Kyeve poyavylis' dva novykh pamyatnyka heroyam SSSR . (traven' 2013 p.). Otrymano z TSN : <https://tsn.ua/ru/kyiv/v-kieve-poyavilis-dva-novyh-pamyatnika-geroyam-sssr-303733.html>
- Verstyuk, V., & Skal's'kyy, V. (2010). Ukrayins'ka revolyutsiya 1917–1921 rr. u politytsi formuvannya natsional'noyi pam"yati u 2007–2010 rr. . Problemy vyvchennya istoriyi Ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv(5), 5-22.
- Hrynevych, V. (17 bereznia 2016 p.). Viyna pam"yatey yak konflikt postkolonial'noho ta impers'koho dyskursiv. Otrymano z Ukrayina moderna: <http://uamoderna.com/blogy/vladislav-grinevich/memory-wars-imperial-discourses>
- Hrytsak, YA. (2011). Istoriya i pam"yat': amneziya, ambivalentnist', aktyvizatsiya. u Ukrayina: protsesy natsiyetvorennia. Kyyiv: K.I.S.
- Ekspozytsiyni. (2019, veresen' 09). Retrieved from Memorial'nyy kompleks «Natsional'nyy muzey istoriyi Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_projects/expositions/
- Zakon Ukrayiny «Pro pravonastupnytstvo Ukrayiny». (1991). Otrymano z Verkhovna Rada Ukrayiny: <https://zakon2.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1543-12>
- Kas'yanov, H. (2018). Prezydent («Past Continuous: istorychna polityka 1980-kh – 2000-kh rokiv») . Otrymano z Historians.in.ua: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/2232-past-continuous-istorichna-politika-1980-kh-2000-kh-rr-ukrajina-ta-su>
- Klymenko, O. (07 Lystopad 2016 p.). Zhovtneva revolyutsiya yak radyans'kyy «proekt pam"yati» 1920-kh rr. . Otrymano z Ukrayina moderna: <http://uamoderna.com/md/klymenko-revolution>
- Kolektsiyi. (2019, veresen' 2019). Retrieved from Memorial'nyy kompleks «Natsional'nyy muzey istoriyi Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/_other_projects/ato/ato_collections/
- Korol'ov, H. (2011). Ukraynskaya revolyutsyya 1917–1921 hh.: myfy sovremennykh, obrazy y predstavlenyya v ystoryohrafiy. . Ab imperio(4), 357-375.
- Malynova, O. (2015). Velykaya Otechestvennaya voyna kak symvolycheskyy resurs: évolutsyya otobrazhenyya v ofytsyal'noy rytoryke 2000–2010 hh. Rossyya y sovremennyy myr(2(87)), 6-29.

- Martynov, A. (2003). Afhans'ka viyna. u Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny. T.1: A-V. Kyiv: Naukova dumka.
- Ekspozytsiya «Na Chuzhykh viynakh» (2019). Otrymano z: Memorial'nyy kompleks «Natsional'nyy muzey istoriyi Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni». https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/expositions/relic_expo/
- Mystets'kyi Arsenal. (2020). Istoriya stvorennya . Otrymano 17 sichnya 2020 p. z <https://artarsenal.in.ua/uk/istoriya/>
- Misiya Instytutsiyi. (2003). Retrieved veresnya 04 , 2003, from «Mystets'kyi arsenal»: <https://artarsenal.in.ua/uk/pro-nas/misiya/>
- Natsionalisty pereymenuvaly pam'yatnyk z harmatoyu na Arsenal'niy ploschi. (18 cherven' 2019 p.). Otrymano z Khmarochos: <https://hmarochos.kiev.ua/2019/06/18/natsionalisty-pereymenuvaly-pam-yatnyk-z-garmatoyu-na-arsenalnij-ploschi-foto/>
- Oleksiychenko, N., & Hatal's'ka, N.& ta in. (2017). Memorial'ni parky Kyieva. Bila Tserkva: Vydavets' Pshonkivs'kyi O. V.
- Park Vichnoyi Slavy v memorial'nomu prostori Kyieva. (2018). Otrymano 09 veresnya 2019 p. z Memorial'nyy kompleks «Natsional'nyy Muzey istoriyi Ukrayiny u Druhiy svitoviy viyni»: https://www.warmuseum.kiev.ua/_ua/martiolog/necropolis/1_park_slavi/
- Prezydent proholosyv 2017 rik Rokom ukrayins'koyi revolyutsiyi 1917–1921 rokiv. . (22 sichen' 2016 p.). Otrymano z Administratsiya Prezidenta Ukrayiny: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-progoslov-2017-rik-rokom-ukrayinskoyi-revoluciyi-36651>
- Prymachenko, YA. (2017). 42 mil'yony – ihryshcha na krov'i . Otrymano 24 lyutoho 2017 p. z Historians.in.ua: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/avtorska-kolonka/2120-yana-prymachenko-42-miliony-ihryshcha-na-krov-i>
- Sichnevoho Povstannya . (09 veresen' 2019 p.). Otrymano z Zvid pam'yatok istoriyi ta kul'tury: <http://pamyatky.kiev.ua/streets/sichnevogo-povstannya>
- S'ohodni v Ukrayini vidznachayut' den' Pam'yati ta Prymyrennya . (2019, travnya 08). Retrieved from Hlavkom : <https://glavcom.ua/news/sogodni-v-ukrajini-vidznachayut-den-pamyati-ta-primirennya-591923.html>
- U Kyievi vidkryvayut' muzey «Stanovlennya ukrayins'koyi natsiyi» . (03 serpen' 2019 p.). Otrymano z Ukrinform : <https://www.ukrinform.ua/rubric-kyiv/2753578-u-kyievi-vidkrivaut-muzej-stanovlennya-ukrainskoi-nacii.html>
- Ulytsa Mazepy stala Lavrskoy. . (08 lypnya 2010 p.). Otrymano 15 Sichen' 2020 p. z Segodnya : <https://kiev.segodnya.ua/kpower/ulitsa-mazepy-ctala-lavrckoj.html>
- Ulytsu Mazepy v Kyieve pereymenovaly v Lavrskuyu. (08 lypnya 2010 p.). Otrymano z Tsenzor.Net : https://censor.net.ua/news/126174/ulitsu_mazepy_v_kyieve_pereimenovali_v_lavrskuyu
- Ulytsu Yanvarskoho Vosstannya pereymenovaly... eshche 10 let nazad! . (2007). Otrymano 27 Zhovten' 2007 p. z Segodnya: <https://kiev.segodnya.ua/kpower/ulitsu-janvarckoho-vocctanija-pereimenovali%E2%80%A6eshche-10-let-nazad.html>
- Shapoval, YU. (2017). Khocha represovanyy ne buv. Oleksandr Dovzhenko u svitli yoho spravy-formulyara. u Represovani kinematohrafisty. Aktual'na pam'yat'. Stati y dokumenty. (ss. 46-49). Kyiv: Redaktsiya zhurnalu «Kino-Teatr», «Art Knyha».
- Shtohryn, I. (2010). Chomu v Kyievi pereymenuvaly vulytsyu Ivana Mazepy? Otrymano 14 lypnya 2014 p. z <https://www.radiosvoboda.org/a/2099001.html>

Yana Prymachenko

**“PLACES OF MEMORY” TRANSFORMATION
IN POST-SOVIET KYIV’S CULTURAL PLACES
A CASE OF JANUARY UPRISING STREET**

The article deals with the transformation of “places of memory” in post-Soviet Kyiv’s cultural space based on the case of January Uprising Street. The main attention focuses on three events crucial for Ukrainian history in the twentieth century: the 1917–1921 Ukrainian Revolution, Holodomor and the Second World War. The author highlights the change in the ideological connotation and cultural representations of Soviet “places of memory” during almost thirty years of Ukrainian independence.

The former January Uprising Street, which today consists of two streets – Ivan Mazepa and Lavrska – would for a long period of time signify the key events of Soviet history: October Revolution Civil war and World War II. The Park of Eternal Glory and Memorial complex “Ukrainian State Museum of the History of the Great Patriotic War of 1941–1945” (now known as the National museum of the history of Ukraine in the Second World War) built into the historical space of the ancient Kyiv had to propagate the main Soviet historical event. After Ukraine gained independence the space along the former January Uprising Street has transformed greatly. The public space has been affected by the rediscovery of forgotten and erased events.

Key words: *memory places, cultural space, January Uprising, UNR, Ukrainian revolution, Holodomor, World War II.*